

Р. О. Костирко, Н. В. Темнікова

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ І ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ: АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Досліджено чинники зниження фінансової безпеки держави. Конкретизовано ключові ознаки фінансової безпеки держави та фінансової спроможності підприємств, встановлено їх причинно-наслідкові зв'язки. Визначено основні напрями аналізу і оцінки фінансової спроможності підприємств. Наведено методичний підхід до оцінки рівня фінансової безпеки держави з урахуванням фінансової спроможності підприємств. Обґрунтовано пропозиції щодо підвищення фінансової безпеки держави.

Factors of decline of state financial security are analyzed. Key features of state financial security and financial capability of enterprises are specified, their cause-effect relations are defined. Basic directions of analysis and estimation of financial capability of enterprises are determined. Methodical approach to the estimation of financial strength of the state security subject to financial capability of enterprises is substantiated. Proposals for increasing the state financial security are grounded.

Ключові слова: фінансова безпека держави, фінансова спроможність підприємств, взаємозв'язок, аналіз, оцінка, заходи.

На сучасному етапі розвитку економіки України одним із пріоритетних напрямів державної політики є забезпечення фінансової безпеки. В умовах відкритості вітчизняної економіки та посилення залежності її розвитку від динаміки світової економіки і процесів глобалізації очевидно стає необхідність попередження як зовнішніх, так і внутрішніх загроз. Однією з загроз фінансовій безпеці держави є погіршення фінансової спроможності вітчизняних підприємств в 2011 р.: показники платоспроможності не досягають мінімально допустимих значень за всіма галузями, значною є частка збиткових підприємств (45,5 %), фінансова залежність становить 62,8 %, частка чистих оборотних активів — 5,2 %, майна виробничого призначення — 59,8 %¹.

У створенні системи фінансової безпеки держави важливу роль відіграє впровадження ряду документів:

— Указу Президента України “Про Стратегію національної безпеки України”², який містить аналіз пріоритетів, загроз безпеці та політичні рекомендації;

— наказу Міністерства економіки України “Про методику розрахунку рівня економічної безпеки України”³, де визначено перелік основних

¹ Показники економічного розвитку України 2011 р. // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 (зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента від 08.06.2012 № 389/2012) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.

³ Про методику розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>.

індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки.

З прийняттям 1 липня 2010 р. Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”⁴ виникла необхідність приведення у відповідність із ним усіх наявних стратегічних документів у безпековій сфері. Для виконання цього завдання здійснюється оновлення і доповнення законодавчої та нормативної бази, зокрема розроблено:

- нову редакцію Стратегії національної безпеки України⁵, де визначено загальні принципи, пріоритетні цілі, завдання і механізми захисту інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;

- рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році”⁶, де одним з першочергових завдань формування довгострокової стратегії розвитку держави визначено розроблення концепції забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері та створення Державного банку реконструкції і розвитку з метою фінансової підтримки вітчизняних підприємств.

Проте засоби і методи забезпечення економічної й фінансової безпеки держави, які застосовуються на нинішньому етапі законодавчими і виконавчими органами України, недостатні. Про це свідчать показники фінансової безпеки за 2000—2011 рр., наведені в табл. 1. Незважаючи на скорочення дефіциту бюджету відносно ВВП до 1,8 % в 2011 р., залишається ряд проблем. У структурі боргу переважає зовнішній борг (54,8 %), що становить істотну загрозу економіці країни. Частка грошової маси у ВВП (коефіцієнт монетизації) сягнула 52,2 % при встановленому пороговому значенні 50 %. Вартість банківських кредитів значно перевищує граничне значення — 15,3 %. Все це призводить до зниження доступності та привабливості кредитів для позичальників і гальмує розвиток економіки.

Однією з причин зниження рівня фінансової безпеки держави є недостатня увага до проблем забезпечення фінансової спроможності підприємств. Темі формування системи фінансової безпеки присвячено праці багатьох вітчизняних і російських вчених, серед яких О. І. Барановський, І. О. Бланк, В. В. Бурцев, О. Д. Василик, Ю. М. Воробйов, Б. В. Губін, А. О. Єпіфанов, М. М. Єрмошенко, О. А. Кириченко, О. М. Літвиненко, О. Л. Пластун, В. К. Сенчагов, Ю. А. Соколов, А. І. Сухоруков. У нормативно-правових документах наведено індикатори, критерії, підходи до інтегральної оцінки фінансової безпеки

⁴ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 40. — Ст. 527.

⁵ Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 08.06.2012 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 45. — Ст. 1749.

⁶ Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17.11.2010 // Офіційний вісник України. — 2010. — № 96. — Ст. 3393.

Таблиця 1. Показники стану фінансової безпеки України у 2000—2011 рр.

Показник	Порогове значення*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Дефіцит/Профіцит державного бюджету, % ВВП	≤ 3	0,4	-0,3	0,5	-0,4	-3,0	-1,8	-0,7	-1,4	-1,3	-3,9	-5,9	-1,8
Внутрішній борг, % ВВП	≤ 30	12,2	10,3	9,5	7,8	6,1	4,5	3,08	2,63	4,7	10,0	13,0	12,3
Зовнішній борг, % ВВП	≤ 30	33,1	26,3	24,1	21,7	18,7	13,9	9,2	9,7	9,1	13,2	16,9	14,9
Рівень інфляції, %	≤ 7	25,8	6,1	-0,6	8,2	12,3	10,3	11,6	16,6	23,0	12,3	9,1	4,6
Рівень монетизації (відношення грошової маси до ВВП), %	≤ 50	19,0	22,4	28,7	36,1	36,5	45,7	47,97	32,0	38,2	47,0	56,9	52,2
Вартість банківських кредитів, відсотки річні	≤ 5	32,9	26,1	20,8	17,5	15,2	14,6	13,0	14,4	15,9	17,0	14,0	15,3
Міжнародні резерви НБУ, місяці імпорту майбутнього періоду	≥ 3	1,1	1,7	1,9	2,4	2,6	4,5	3,7	3,8	6,7	4,9	5,0	3,6

* Згідно з наказом Міністерства економіки України “Про методику розрахунку рівня економічної безпеки України” від 02.03.2007 № 60.

Джерело: складено за: Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України і міжнародні резерви НБУ // Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>; Показники економічного розвитку України 2000—2011 рр. // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Основні показники економічного та соціального розвитку України // Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>; Стан державного боргу України // Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.

держави як складової економічної безпеки. Разом із тим невирішеними залишаються питання оцінки фінансової безпеки держави з урахуванням фінансової спроможності підприємств, що вимагає поглиблення досліджень у цій галузі, розроблення методичного підходу до аналізу впливу фінансової спроможності підприємств на фінансову безпеку держави.

Результати досліджень у сфері управління фінансовою безпекою⁷ дали змогу виділити її ключові характеристики:

1) з позицій наукового напрямку безпекознавства та теорії надійності безпека розглядається як властивість реальних процесів і систем. Безпека як стан системи означає незалежність від впливів зовнішніх та внутрішніх чинників, стабільність і стійкість системи, здатність до розвитку;

2) фінансова безпека тісно взаємопов'язана з іншими складовими економічної безпеки, істотно впливає на них та економічну безпеку в цілому;

3) загальною субстанційною характеристикою фінансової безпеки виступає фінансово-господарська діяльність;

4) мотивуючим елементом фінансової безпеки як системного явища є фінансові інтереси;

5) виходячи з теорії систем характеристики безпеки визначаються на основі аналізу причин розпаду системи (порушення стійкості, нестача ресурсів, некерованість). Основою фінансової безпеки є ефективність використання фінансових ресурсів та стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Логіку впливу фінансової спроможності підприємств на фінансову безпеку держави можна охарактеризувати таким чином: фінансова спроможність підприємства → фінансова безпека підприємства → фінансова безпека сукупності всіх підприємств → фінансова безпека держави → стан фінансової системи. Систему взаємозв'язку фінансової спроможності підприємств та фінансової безпеки держави наведено на рисунку.

Дослідження сутності та змісту, а також трактувань поняття “фінансова спроможність підприємства”, наданих рядом відомих зарубіжних і вітчизняних вчених, дало змогу поглибити ці визначення та тлумачити зазначене

⁷ *Єрмошенко М. М.* Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія / М. М. Єрмошенко. — К. : ВЦ КНТЕУ, 2001. — 309 с.; *Кириченко О. А.* Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах кризи / О. А. Кириченко, І. В. Кудря // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 10. — С. 22—26; *Колісник О.* Альтернативні підходи в теорії безпеки і їх застосування у фінансовій науці / О. Колісник // Наукові записки : зб. наук. праць каф. екон. аналізу. Терноп. нац. екон. ун-ту. — 2006. — № 15. — С. 121—123; *Костюченко В. М.* Концептуальні підходи до визначення фінансової безпеки в умовах глобалізації світової економіки (обліковий вимір) / В. М. Костюченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : економіка. — 2010. — Вип. 29, ч. 1. — С. 360—363; *Ляшенко О. М.* Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія / О. М. Ляшенко. — Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. — 400 с.; *Могилевский В. Д.* Методология систем: вербальный подход / В. Д. Могилевский. — М. : ОАО “Изд-во “Экономика”, 1999. — 251 с.; *Пойда-Носик Н. Н.* Управління вартістю і структурою капіталу підприємства як елемент фінансової безпеки / Н. Н. Пойда-Носик, Л. В. Петришинець // Фінанси України. — 2010. — № 6. — С. 117—124; *Сухоруков А. І.* Національна економічна безпека : навч. посіб. / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук ; за ред. А. І. Сухорукова. — Житомир : ПП Рута, 2010. — 384 с.

Джерело: побудовано авторами.

Рисунок. Система характеристик фінансової спроможності підприємств та фінансової безпеки держави

поняття як сукупність наявних й потенційних можливостей щодо забезпечення фінансової безпеки та захисту від ризиків за умови дотримання фінансових інтересів різних груп учасників ринкових відносин.

Як зазначено вище, фінансова безпека держави залежить від багатьох чинників, вплив яких повинен бути оціненим і дослідженим. Тому метою аналізу фінансової спроможності підприємств є комплексне дослідження їх платоспроможності, фінансової стійкості та рентабельності для обґрунтованої оцінки впливу фінансової спроможності підприємств на фінансову безпеку держави. Такій оцінці передуює ідентифікація типів фінансової спроможності підприємств: абсолютна, нормальна, порушена, передкризова, кризова. Основну увагу на цьому етапі приділено визначенню умов фінансової спроможності підприємств.

Виявлення і оцінка впливу окремих факторів на фінансову спроможність підприємства передбачає їх деталізацію і послідовний розгляд впливу кожного фактора. Оцінити вплив кожного фактора та надати узагальнену характеристику фінансової спроможності підприємств дає змогу інтегральна оцінка за її складовими (платоспроможність, рентабельність та фінансова стійкість):

$$I_{\text{ФС}} = \sqrt{\left(KЗ_{\text{Н}} \sum_{k=1}^m ПЗС_k \left(\sum_{i=1}^{n_k} НП_i \right) \right)^2 + \left(KЗ_{\text{НД}} \sum_{k=1}^m ПЗС_k \left(\frac{1}{z_k} \sum_{i=1}^{s_k} \sum_{j=1}^{s_k} ПВ_{ij} \right) \right)^2 + \dots} \\ \dots + \left(KЗ_{\text{Д}} \sum_{k=1}^m ПЗС_k I_k \sum_{q=1}^h \frac{ПЗТ_q}{\max(ПЗТ_q)} \left(\frac{1}{n_k} \sum_{i=1}^{n_k} B_{iq} \right) \right)^2,$$

де $KЗ_{\text{Н}}$, $KЗ_{\text{НД}}$, $KЗ_{\text{Д}}$ — показники значущості критеріїв;

$ПЗС_k$ — показник значущості k -ї складової фінансової спроможності;

m — кількість складових фінансової спроможності;

$НП_i$ — нормовані показники фінансової спроможності;

n_k — кількість показників, що характеризують k -ту складову;

z_k, s_k — кількість нормативних співвідношень темпів зростання та кількість показників у динамічному нормативі k -ї складової фінансової спроможності;

$ПВ_{ij}$ — показник відповідності нормативному порядку між i -м і j -м показниками;

I_k — інтегральний індекс зміни показників k -ї складової фінансової спроможності;

$ПЗТ_q$ — показник значущості q -ї тенденції;

h — кількість тенденцій;

B_{iq} — елементи матриці відповідності темпу приросту показників фінансової спроможності q -й тенденції.

Основним принципом аналізу фінансової спроможності підприємств є принцип системності. Це означає, що аналіз є системою, яка охоплює взаємопов'язані елементи, спрямовані на досягнення загальної мети. В основу такого представлення системи аналізу покладено блоки дослідження фінансової спроможності підприємств: кількісний аналіз (нормативний критерій) — заснований на порівнянні фактичних значень показників з нормативними; якісний аналіз (динамічний критерій) — передбачає аналіз тенденцій зміни показників фінансової спроможності; порівняльний аналіз динамічного нормативу з фактичними темпами зростання показників.

Аналіз фінансової спроможності підприємства за нормативним критерієм спрямований на вирішення двох завдань: співставлення рекомендованих показників фінансової спроможності з фактичними; визначення напрямів покращання стану фінансової спроможності підприємства та можливостей переходу на новий рівень. Аналіз фінансової спроможності підприємства за динамічним критерієм використовується для визначення показників зі стійкими темпами зростання, які стали вирішальними у формуванні її рівня. Аналіз

фінансової спроможності підприємства за нормативно-динамічним критерієм базується на співставленні темпів зміни її показників.

Результати аналізу фінансової спроможності підприємства є підґрунтям розроблення та корегування його фінансової політики. Зіставлення фактичного рівня фінансової спроможності підприємства з даними минулих років застосовується для визначення тенденцій його зміни, з плановими показниками — для оцінки виконання плану, з показниками інших підприємств — для визначення рейтингу підприємства. Такий підхід придатний також для аналізу фінансової спроможності за видами економічної діяльності та галузями промисловості. Результати аналізу, наведені в табл. 2, свідчать, що у 2011 р. фінансова спроможність промисловості, сільського господарства, будівництва і торгівлі перебувала в порушеному стані, транспорту і зв'язку — у передкризовому.

Для врахування рівня фінансової спроможності підприємств при оцінці фінансової безпеки держави пропонується доповнити систему її індикаторів інтегральним показником фінансової спроможності та фінансову політику — заходами щодо забезпечення фінансової безпеки на основі фінансової спроможності. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України передбачає можливість перегляду системи індикаторів та їх характеристичних значень у зв'язку зі змінами у національній і світовій економіці не рідше, ніж один раз на два роки⁸, тому включення інтегрального показника фінансової спроможності підприємств до цієї системи є можливим.

Результати оцінки фінансової безпеки держави згідно з методикою розрахунку рівня економічної безпеки України на основі її ключових індикаторів (табл. 3) свідчать про тенденції зростання фінансової безпеки у 2011 р. на 10,8 %. Проте результати аналізу статистичних показників фінансової безпеки і стану економіки (табл. 1, 2) не підтверджують значних темпів їх покращання. У рамках аналізу фінансової безпеки держави у доповнення до існуючої системи показників необхідно розраховувати інтегральний показник фінансової спроможності підприємств. При врахуванні чинника фінансової спроможності підприємств у 2009—2011 рр. рівень фінансової безпеки знижується на 10—13 %. Такі тенденції фінансової безпеки держави слугують сигналом для розроблення заходів або коригування фінансової політики.

Основні заходи, які сприятимуть підвищенню фінансової безпеки держави, можна сформулювати таким чином: удосконалення методів забезпечення фінансової безпеки держави; включення до програм соціально-економічного розвитку регіонів завдання щодо забезпечення їх фінансової спроможності; визначення механізму відновлення фінансової спроможності галузей економіки. Першочергове значення такі заходи матимуть для видів економічної діяльності, галузей промисловості та регіонів із нижчим рівнем фінансової

⁸ Про методику розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>.

Таблиця 2. Результати аналізу фінансової спроможності видів економічної діяльності у 2011 р.

Інтегральні показники	Економіка в цілому	Сільське господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля	Транспорт та зв'язок
За динамічним критерієм						
Платоспроможність	0,50	0,56	0,49	0,33	0,62	0,44
Рентабельність	0,73	0,61	0,75	0,85	0,66	0,28
Фінансова стійкість	0,48	0,57	0,50	0,67	0,69	0,49
Фінансова спроможність*	0,57	0,62	0,58	0,61	0,66	0,40
Стан фінансової спроможності	Порушений	Нормальний	Порушений	Нормальний	Нормальний	Передкризовий
За нормативним критерієм						
Платоспроможність	0,40	0,36	0,44	0,18	0,04	0,60
Рентабельність	0,15	0,19	0,17	0,08	0,09	0,08
Фінансова стійкість	0,39	0,28	0,40	0,27	0,22	0,45
Фінансова спроможність*	0,31	0,28	0,34	0,18	0,12	0,38
Стан фінансової спроможності	Передкризовий	Передкризовий	Передкризовий	Кризовий	Кризовий	Передкризовий
За нормативно-динамічним критерієм						
Платоспроможність	0,56	0,45	0,56	0,56	0,78	0,11
Рентабельність	0,72	0,70	0,72	0,72	0,61	0,39
Фінансова стійкість	0,61	0,55	0,61	0,64	0,71	0,36
Фінансова спроможність*	0,57	0,57	0,57	0,69	0,62	0,34
Стан фінансової спроможності	Порушений	Порушений	Порушений	Нормальний	Нормальний	Передкризовий
Узагальнені показники**						
Платоспроможність	0,45	0,43	0,47	0,30	0,43	0,51
Рентабельність	0,47	0,44	0,49	0,51	0,41	0,21
Фінансова стійкість	0,45	0,42	0,46	0,47	0,47	0,45
Фінансова спроможність*	0,43	0,44	0,45	0,43	0,42	0,38
Стан фінансової спроможності	Порушений	Порушений	Порушений	Порушений	Порушений	Передкризовий

* Розраховано за умов $PZC_{пл} = 0,34$; $PZC_{ст} = 0,33$; $PZC_{фс} = 0,33$.

** Розраховано за умов $KZ_{пл} = 0,6$; $KZ_{ст} = 0,15$; $KZ_{фс} = 0,25$.

Джерело: складено на основі розрахунків авторів за: Показники економічного розвитку України за січень — вересень 2011 р. // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 3. Результати розрахунку індикатора фінансової безпеки держави у 2009–2011 рр. із урахуванням фінансової спроможності підприємств

Показник	2009	2010	2011
Нормалізовані значення показників*:			
дефіциту/профіциту державного бюджету	0,51	0	0,70
внутрішнього боргу	1	1	1
зовнішнього боргу	1	1	1
рівня інфляції	0,59	0,84	1
рівня монетизації	1	0,86	0,96
вартості банківських кредитів	0,65	0,88	0,74
міжнародних резервів НБУ	0,82	0,83	0,60
Індикатор фінансової безпеки*, %	79,49	77,27	85,59
Інтегральний показник фінансової спроможності підприємств	0,40	0,43	0,43
Індикатор фінансової безпеки з урахуванням фінансової спроможності підприємств, %	69,55	69,48	76,76

* Розраховано за методикою розрахунку рівня економічної безпеки України на основі даних табл. 1.

Джерело: складено авторами.

безпеки, що одночасно сприятиме поступовому нівелюванню диспропорцій між розвитком та фінансовою безпекою.

У рамках дослідження проблеми взаємозв'язку фінансової спроможності підприємств і фінансової безпеки держави можна зробити такі висновки.

1. Фінансову спроможність підприємств слід розглядати як ключовий чинник фінансової безпеки держави. Аналіз впливу фінансової спроможності підприємств на фінансову безпеку держави — новий напрям досліджень, який акцентує увагу на таких аспектах: діагностика і аналіз фінансової спроможності підприємств, оцінка фінансової безпеки держави, формування фінансової політики.

2. Фінансова спроможність підприємств залежить від ефективності фінансової політики. Елементами фінансової політики, спрямованої на забезпечення фінансової спроможності підприємств, визначено науково обґрунтовані концепції організації фінансово-господарської діяльності, ключові напрями формування та ефективного використання фінансових ресурсів і механізм їх реалізації.

3. Запропонований методичний підхід до аналізу впливу фінансової спроможності підприємств на фінансову безпеку держави доводить його придатність для повної й достовірної оцінки рівня фінансової безпеки і надає можливість виявити місце видів економічної діяльності та галузей промисловості у її забезпеченні.